

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора психологічних наук, професора,
завідувача кафедри психології Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Кузікової Світлани Борисівни

про дисертацію **Гречухи Ірини Анатоліївни**

на тему «Психологічні особливості розвитку емпатії в структурі літературних
здібностей старшокласників», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки
зі спеціальності 053 «Психологія»

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із галузевими науковими програмами.

Емпатія є унікальним феноменом, що лежить в основі морального та духовного розвитку особистості. Здатність людини до відчуття, пізнання, розуміння внутрішнього світу іншої людини не лише забезпечує успішну соціалізацію та адаптацію особистості, але є запорукою її самоактуалізації, надає можливість до її самовираження.

Літературно творчі старшокласники, набуваючи емпатійний досвід, здатні презентувати свої внутрішні переживання, свої цінності та світоглядні позиції через власну творчість. У зв'язку з цим, вивчення психологічних особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей є актуальним та потребує свого вирішення, а означений віковий період, який характеризується якісним розвитком психічних властивостей особистості, дозволяє досягти вагомих результатів в літературній творчості та позначитися на їх особистісному розвитку. З огляду на це, дисертаційне дослідження Гречухи І.А. є актуальним і доцільним, та не викликає сумніву, відображає багаторівневі зв'язки з іншими науковими галузями.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертанткою поглиблено та розширено зміст поняття «літературні здібності»; розуміння розвитку емпатії в ранньому юнацькому віці; роль емпатії у розвитку здібностей до літературної діяльності.

Теоретично обґрунтовано та емпірично встановлено типологічні рівні розвитку літературних здібностей (схильні, обдаровані, талановиті), відповідні системи їх структурних компонентів (афективний, когнітивний, мовленнєво-конативний та ціннісно-світоглядний) та домінуючі чинники (соціально-психологічні, особистісні і суб'єктні) розвитку літературних здібностей старшокласників. Розроблено та апробовано програму розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності, що може бути використаною у роботі з літературно обдарованими школярами, психологами, вчителями української мови і літератури, керівниками літературних студій та факультативів, а також при підготовці фахівців спеціальності 053 «Психологія» для розвитку їх професійних компетенцій.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Позитивної оцінки заслуговує авторський підхід до проблеми дослідження розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників, що полягає в конкретизації та обґрунтуванні теоретико-методологічних і методичних основ процесу розвитку літературних здібностей шляхом актуалізації та розвитку їх емпатійності. Дисертанткою теоретично обґрунтовано та експериментально доведено авторську структурно-динамічну модель розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників; встановлено, що емпатія як інтегративна властивість особистості є системотвірним чинником розвитку літературних здібностей у ранньому юнацькому віці, де основними психологічними умовами функціонування емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників є системна взаємодія на кожному з їх типологічних рівнів (схильні, обдаровані, талановиті) відповідного рівня розвитку інтегральної емпатії, її соціально-психологічних, особистісних і суб'єктних корелятів та відповідних домінуючих форм.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ґрунтовність виконаного дослідження забезпечується глибоким науковим аналізом основних тверджень і положень роботи, списком використаних й опрацьованих джерел (354 найменувань, з них 32 – іноземними мовами),

змістовними додатками. Це дало змогу дисертантці розробити програму розвитку літературних здібностей особистості старшокласників через актуалізацію та розвиток їх емпатійності, що може бути застосована у роботі шкільних, міських та регіональних центрів розвитку дитини.

Зауважимо, що дисертація характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, вдалим синтезом теоретичних та експериментальних результатів.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційне дослідження Гречухи І.А. містить нові наукові положення, які раніше не виносилися на захист, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальні наукові завдання. Важливим також є те, що результати дослідження дістали апробацію на науково-практичних конференціях, відображені у 19 публікаціях (15 з яких є одноосібними), серед яких наукові статті опубліковані як у наукометричних виданнях України так і за кордоном. Практичне значення роботи підсилюється впровадженням наукових здобутків в практику роботи із обдарованими школярами закладів загальної середньої освіти Житомирщини та у навчально-виховний процес підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти України.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Позитивної оцінки заслуговують підтверджені емпірично отримані результати дослідження та зроблені на їх основі висновки. Особливої уваги заслуговує розроблена авторкою програма розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності. Програма розвитку розроблялась з врахуванням основних положень про особливу чуттєвість, емоційну сприйнятливність, емпатійність літературно творчих старшокласників та ґрунтувалась на принципі розширення чуттєвого, інтелектуального і ціннісно-світоглядного досвіду з метою розвитку їх творчої особистості.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність загалом.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до них, висновків, списку використаних джерел та додатків. У роботі чітко представлений

науковий апарат дослідження, визначено завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно вибудовуються зі змісту основної частини дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні засади дослідження психологічних особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників»** розкрито основні положення загальної методології дослідження, представлено результати аналізу основних підходів до дослідження творчих здібностей у психології; розкрито особливості розвитку літературних здібностей школярів; здійснено аналіз психологічних особливостей розвитку емпатії старшокласників та емпатії як умови розвитку літературних здібностей старшокласників.

Під літературними здібностями авторка розуміє особливе поєднання психічних властивостей особистості, які дозволяють досягти вагомих результатів в літературній творчості та позначаються на особистісному розвитку. Визначено ранній юнацький вік, як сенситивний для розвитку літературних здібностей. Глибокий аналіз літератури дозволив створити основу для побудови теоретичної структурно-динамічної моделі розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Літературні здібності старшокласників авторка розглядає як ієрархічне динамічне психічне утворення, яке має типологічну трирівневу («схильні», «ознаки обдарованості / обдаровані», «талановиті») ієрархічну структуру, на кожному з яких літературні здібності репрезентуються чотирикомпонентною системою, що складається з афективного, когнітивного, мовленнєво-конативного та ціннісно-світоглядного компонентів. Емпатія як інтегративна властивість особистості є системотвірним чинником розвитку літературних здібностей. Основними психологічними умовами функціонування емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників дисертантка відносить системну взаємодію на кожному з їх типологічних рівнів (схильні, обдаровані, талановиті) відповідного рівня розвитку інтегральної емпатії, її соціально-психологічних, особистісних і суб'єктних корелятів та домінуючих форм.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників»** обґрунтовано комплексну програму психодіагностичних методик, спрямованих на дослідження компонентів літературних здібностей (афективного, когнітивного, мовленнєво-конативного та ціннісно-світоглядного); дослідження інтегральної

емпатії особистості школяра та її окремих форм, а також встановлення значущих об'єктів емпатійного реагування; визначення чинників розвитку літературних здібностей (соціально-психологічних, особистісних, суб'єктних).

Авторкою емпірично встановлено: соціально-психологічні чинники розвитку літературних здібностей старшокласників (онтогенетичну динаміку референтних осіб літературно обдарованих старшокласників); роль емпатії у літературній творчості старшокласників; особливості взаємозв'язків емпатії з розвитком літературних здібностей старшокласників у відповідності до їх вікових особливостей, демографічних та індивідуально-типологічних відмінностей; факторну типологічну структуру літературних здібностей старшокласників та домінуючі чинники розвитку літературних здібностей старшокласників.

У третьому розділі **«Особливості розвитку емпатії у літературній творчості старшокласників»**, відповідно до результатів теоретичного та емпіричного аналізу, репрезентовано програму розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності. Програма є комплексною та передбачала участь літературно творчих школярів в соціально-психологічному тренінгу, проведення з ними індивідуальних консультацій, ведення респондентами щоденника спостережень. Розвиваючого формувального впливу зазнали 144 старшокласники (експериментальна група). До контрольної групи респондентів увійшло 74 школярів. Формувальний експеримент проводився на базі низки закладів загальної середньої освіти Житомирщини. Впродовж експериментального впливу констатовано достовірне підвищення показників інтегральної емпатії та усіх компонентів літературних здібностей. Порівняльний аналіз результатів до формувального експерименту, після нього та повторний контрольний психодіагностичний зріз через чотири місяці показав не лише стійкість досягнутих результатів у розвитку літературних здібностей старшокласників, а й їх позитивну динаміку, а тому підтвердив ефективність запропонованої розвивальної програми та поставлених авторкою на початку дисертаційної роботи гіпотез.

Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів І.А. Гречухи відзначимо окремі дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації:

1. У першому розділі роботи дисертанткою досить ґрунтовно та логічно описано структурно-динамічну модель розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Зокрема, чітко розкрито компонентну структуру кожного з типологічних рівнів літературних здібностей. Проте, на нашу думку, дисертаційне дослідження лише виграло б, при умові більш глибокого аналізу та репрезентації взаємозв'язків емпатії з ціннісно-мотиваційною сферою особистості, а саме зі здатністю особистості до саморозвитку, оскільки ця властивість особистості впливає на розвиток літературних здібностей старшокласників.

2. У першому та третьому розділах роботи дисертантка до основних психологічних механізмів, які забезпечують емпатійні процеси та дозволяють вивчати емпатію в структурі літературних здібностей старшокласників відносить механізм децентрації. Проте, не зовсім зрозуміло, як цей механізм впливає на розвиток літературних здібностей старшокласників та як він відображений в теоретичній моделі загальної структури їх розвитку.

3. На етапі проведення констатувального експерименту дисертанткою було здійснено ретельний аналіз вікових, демографічних та індивідуально-типологічних особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Проте, не спостерігаємо аналізу статевих особливостей розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників. Впевнені в тому, що такий аналіз лише посилив та розширив наші уявлення про досліджуване явище.

4. Як *побажання*, з огляду на ґрунтовне розроблення та ефективність апробації Програми розвитку літературних здібностей особистості раннього юнацького віку через актуалізацію та розвиток її емпатійності, а саме соціально-психологічного тренінгу та з метою розширення кола фахівців, які могли б його застосовувати в психологічній практиці, рекомендуємо останній до публікації.

Втім, висловлені зауваження та побажання не применшують позитивного

враження від дисертаційного дослідження І. А. Гречухи, а, швидше, вказують на її беззаперечну наукову цінність і безсумнівну перспективність.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових виданнях.

Основні положення та результати дисертації висвітлено у 19 публікаціях, серед яких 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях затверджених МОН України, 2 статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях (1 – одноосібна, 1 – у співавторстві), 1 – розділ у колективній монографії, 11 – у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

10. Ідентичність змісту анотації й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в анотації, відображають основні положення дисертації.

11. Висновок.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Психологічні особливості розвитку емпатії в структурі літературних здібностей старшокласників», є завершеним, самостійним дослідженням, що відповідає чинним вимогам до дисертації такого рівня (пп. 10-12 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03 2019 р. № 167 та Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р.), а її авторка Гречуха Ірина Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю «Психологія».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

С. Б. Кузікова

